

SAÇAKLIZÂDE’NİN MAHREÇ VE SIFATLAR KONUSUNDAKİ TARTIŞMALARA YAKLAŞIMI*

Ali ÖGE**
Fatih DOKGÖZ***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 4 Mayıs 2021, **Kabul Tarihi:** 18 Ağustos 2021, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2022, **Atf:** Öge, Ali ve Dokgöz, Fatih. “Saçaklızâde’nin Mahreç ve Sıfatlar Konusundaki Tartışmalara Yaklaşımı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 339-365. Katkı Düzeyi: 1. Yazar: % 40 – 2. Yazar: % 60.

<https://doi.org/10.33415/daad.932556>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 4 May 2021, **Accepted:** 18 August 2021, **Published:** 31 March 2022, **Cite as:** Öge, Ali and Dokgöz, Fatih. “Saçaklızâde’s Approach to the Debates on the Outlet and Adjectives of Letters”. *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/1 (March 2022): 339-365. Contribution Level: Author 1: % 40 – Author 2: % 60.

<https://doi.org/10.33415/daad.932556>

Öz

Tecvid ve kıraat ilminin en temel konularından olan harflerin mahreç ve sıfatları ilk dönemlerden beri tartışma alanı olmuştur. Gerek mahreç bölgeleri gerek mah-

* Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak 2018 yılında Dr. Öğr. Üyesi Ali Çiftçi danışmanlığında gerçekleştirilen Fatih Dokgöz’ün “Muhammed B. Ebi Bekir El-Mar’aşî ve Cühdü’l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri” (Konya, 2018) başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye, alican_042@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6688-3908>.

*** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Konya, Türkiye, fdokgoz2@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7153-5438>.

reç sayıları tecvid ve kıraat âlimlerinin yanında ilk dönem dil âlimlerini de meşgul etmiştir. Hatta tarihi süreç içerisinde belli harfler üzerinden ilmi müzakereler kadar münazaralar da yapılmıştır.

Saçaklızâde nâmıyla meşhur Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî (ö.1145/1732) tarafından telif edilmiş olan *Cühdü'l-muqill* tecvid ilminin önde gelen eserlerinden sayılmaktadır. Eserde mahreçleri 17 kabul eden müellif, sıfatlar konusunda ise Mekki b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) tasnifinden hareketle konuyu etrafıca incelemiş ve sadece nakillerle yetinmeyip özellikle ihtilafı hususlar üzerine yoğunlaşarak birçok yerde kendi fikirlerini ön plana çıkarmıştır.

Makalede söz konusu ulemânın görüşlerinin naklinden sonra Mar'aşî'nin tarihi süreçte olduğu gibi günümüzde de alana dair yapılan çalışmalarda ses getirmeye devam eden yorum ve değerlendirmeleri ele alınmış ve *Cühdü'l-muqill*den hareketle harflerin mahreç ve sıfatları konusundaki ilmi canlılık ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Harf, Mahreç, Sıfat, Cühdü'l-mukill.

Saçaklızâde's Approach to the Debates on the Outlet and Adjectives of Letters

Abstract

Pronouncing places and characteristics of letters have been topics of discussion from the first terms. Both pronouncing places and pronouncing times have been handled by reading scholars and first term linguistic scientists. Even in this historical term, discussions and debates on some specific letters have been made.

Cuhd al-muqill, which was compiled by Muhammed b. Ebî Bekr al-Mar'aşî (ö. 1145/1732) is accepted prime works of tajweed scholar.

Mar'aşî started seventeen pronouncing places for letters. To support this view, he quoted from a lot of sources. On the subject of characteristics of letters, he researched it in detail, and he didn't continue with the exact quotations, so he put forward his own opinions. He also got help from Mekki b. Ebî Tâlib's classification.

In this article, after it was quoted his opinions, it was handled Mar'aşî's comments and evaluations which are essential both in his historical period and at present. With the help at *Cuhd al-muqill* it is presented aliveness on pronouncing letters' places and characteristics.

Keywords: Reading the Quran and the Science of Qiraat, Letter, Pronouncing Place, Characteristics, Cuhd al-muqill.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, Peygamber efendimiz vasıtasıyla Yüce Rabbimizin insanlığa son hitabı, son kelimidir. Arapça olarak ve açık bir dille (en-Nahl 13/103) indirilmiş olan Kur'an'ın kıyamete kadar korunması da Rabbimizin himayesinde (el-Hicr 15/9) ve tabii ki insanların gayretleriyle olacaktır. Bu nedendir ki âlimlerimiz asırlar boyu Kur'ân-ı Kerim'i her harfine kadar titizlikle muhafaza etmişler, bize kadar ulaşmasında hiçbir şüpheye, tereddüde mahal bırakmamışlardır. Bu gayret sadece yazılı metni korumayla sınırlı kalmamış, her

harfin hakkının verilmesi, yerinde/n ve düzgün telaffuz edilmesi ayrıca mananın doğru anlaşılması gibi hususları da kapsamıştır.

Arap olmayan milletlerin İslâm'a girmeye başlamasıyla Kur'ân-ı Kerim'i okumada ve Kur'ân harflerinin telaffuzunda yaşanmaya başlayan güçlükler dönemin ileri gelenlerini birtakım usûller koymaya itmiştir. Bu konudaki ilk faaliyetler cem ve istinsah çalışmalarından sonra Kur'ân-ı Kerim'in noktalınması ve harekelenmesi olmuştur.¹

Yukarıda belirtilen Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunması, bunun yanında harflerinin hakkının verilerek telaffuz edilebilmesi için onun indirildiği dil olan Arapçanın inceliklerinin; fonetik (ses bilimi), etimolojik (kök bilimi) ve morfolojik (yapı bilimi) özelliklerinin de bilinmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791), onun talebesi Sîbeveyhi (ö. 180/796) vb. dilbilimcilerin gayeleri birtakım kural ve usûller tespit ederek Arap dilini korumak gibi görünse de temelde yatan mesele Kur'ân-ı Kerim'in muhafazasıdır. Harflerin mahreçleri ve sıfatlarına dair ilk sayılabilecek sistematik çalışmaları da adı geçen âlimlerin yaptığı söylenebilir.²

Mahreç, harfin kendisinden doğduğu yer,³ sıfat ise harfin mahreçten çıkışı esnasında harfte ortaya çıkan keyfiyet⁴ olarak tarif edilir. Karın boşluğundan başlayıp genize kadar uzanan alan içerisinde bir harf nereden çıkıyorsa orası onun mahrecidir. Harfin çıktığı yerde oluşan sese ait özellikler ise harfin sıfatını oluşturur. Yani mahreç anatomiyile ilgili iken sıfat fonetikle ilgilidir. Aynı mahreç bölgesine sahip olan harflerin birbirinden ayrılması noktasında sıfatların önemi ön plana çıkmaktadır.

Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar'aşî yani meşhur olmuş adıyla Saçaklîzâde Mehmet Efendi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ya-

¹ Bununla alakalı ilk çalışmanın Basra valisi Ziyad b. Sümeyye'nin (ö. 53/673) isteğiyle Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından yapıldığı rivayet edilir. Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *el-Muḥkem fî nakḥi'l-mesâḥif* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 11-12; Ebu 'Abdullah ez-Zencânî, *Târîḥu'l-Kur'ân* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2014), 109-110; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: TDV, 2011), 88-95; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto, 2015), 300-302.

² Ali Çiftci, "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi", *Biliname* 2016/2/XXXI (2016), 131-180.

³ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Taḥdîd fî'l-itḳâni ve't-tecvîd*, thk. Gânim Ḳaddûrî el-Hamed ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 2000), 102; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 190; Ali Öge- M. Vehbi Dereli, *Kur'an Bilgisi Soru Bankası* (Konya: Kitap Dünyası, 2014), 139.

⁴ Gânim Ḳaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 2007), 195; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 140-141; Öge- Dereli, *Kur'an Bilgisi*, 142.

şamış, son derece verimli bir âlimdir. Kütüphanelerde kendisine atfedilen çok sayıda eser ve bir o kadar da eserlerine yazılmış şerhler bulunmaktadır. O, sadece dinî ilimlerle ilgili eserler yazmamış; mantık, münazara, ilimlerin tasnifi gibi aynı zamanda çağın modern ilimleriyle ilgili eserler de vermiştir.⁵

Cühdü'l-mukill gerek müellifin hayatında gerekse sonraki dönemlerde ve hatta günümüzde tecvid ilminde ayrı bir yeri olan önemli bir başvuru kaynağıdır. Sonraki dönemlerde yazılmış tüm tecvid kaynaklarında eserden söz edildiği ve bir şekilde faydalandığı görülmektedir.⁶ Saçaklızâde, kitabını yazarken birçok kaynaktan faydalanmış, bunun yanında kendi görüşlerine de yer vermiştir. Makalemizde eserin Sâlim Kaddûri el-Hamed'in tahkikiyle yayımlanmış olan 2. baskısı esas alınmıştır.⁷

1. Harflerle İlgili Görüşleri

Mar'aşî harfleri aslî harfler ve fer'î harfler olarak iki gruba ayırır. Aslî harfler bildiğimiz 29 harften oluşan Arap harfleridir.⁸ Fer'î harfleri ise beşe ayırarak inceler. Bu harfler şunlardır:

Hemzetü Beyne Beyne: (Hemzetü'l-müsehhele)

Bu da üç çeşittir. Hemze ve elif, hemze ve vav, hemze veya arası okunan hemze.⁹

Sâd ve Zây Arası Bir Ses (İşmam)

Hamza kırâatında "الصراط" (el-Fâtiha 1/6) kelimesindeki "ص" harfinin "ص" ve "ز" arasında bir sesle telaffuz edilmesi gibi.¹⁰

Elifü'l-Mümâle (İmâle)

⁵ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî, *Tertibü'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Aşmed (Beyrut: Dâri'ü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988); Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî, *Takrîrü'l-kavânini'l-mütedâvile fi 'ilmi'l-münâzara* (Ankara: Milli Kütüphane, 5494).

⁶ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 30. Baskı (İstanbul: İFAV, 2016), 165-166-171-173-174-185-187-189-191-195-202-203-204-206-210-212...; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 36. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 92-98-104-122-137...; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 11. Baskı (İstanbul: İFAV, 2016), 81-108-172...

⁷ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, thk. Sâlim Kaddûri el-Hamed (Ummân: Dâru 'Ammâr, 2008).

⁸ Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 119.

⁹ Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 120. Teshil için: Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvit İstihlaları* (İstanbul: İFAV, 2009), 133-134.

¹⁰ Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 120. Verş kıraatındaki tağlîz kuralı için: Ebubekir İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâri's-Sahâbe li't-Türâs, 2007), 75.

Med harfi olan elifi, ^۱ ile ي arası bir sesle okumak.¹¹

Elifü'l-Mufahhame (Tefhim)

Elifin telaffuzunu “و” harfine yaklaştırarak okumak. Verş kırâatında “صلاة” (el-Bakara 2/5), “مصلي” (el-Bakara 2/225) kelimele-
rinde meddi kalın bir şekilde telaffuz etmek.¹²

Nûnu'l-Muhfât (İhfâ Edilen Nûn)

“ن” harfini, mahrecinin dışında, genizden çıkarmak. Yani ihfâ yapmak.¹³

Mar'aşî'nin fer'î harfleri açıklarken hocası Darendeli Hamza Efendi'den (ö. 1105/1694) etkilendiği göze çarpar. Darendeli Hamza Efendi de *Tecvîdi Edâiyye*'de aynı şekilde fer'î harfleri beşe ayırarak incelemiştir. Ancak yukarıda dördüncü maddede bahsedilen tefhim kavramını Elifü'l-Mufahhame diye değil Lâm-ı Mufahhame şeklinde açıklamıştır.¹⁴ Bu daha doğru bir yaklaşımdır. Çünkü burada kalınlık eliften değil ل harfinden kaynaklanmaktadır.

Mar'aşî burada özellikle bazı nahivcilerin “صلاة” kelimesinin “و” ile “صلوة” şeklinde yazılmasının tefhim kuralından dolayı olduğu gö-
rüşünü aktarır. Ancak bu daha çok yazım kuralı ile ilgilidir.¹⁵

db | 343

Mahmûd Halîl Husarî (ö. 1980), fer'î harf kavramını iki harf ara-
sında kalan ve iki mahreçten çıkan harfler olarak tanımlar ve
Mar'aşî'nin bölümlenmesine iki daha ekleyerek fer'î harfleri 7 olarak ifade eder. Diğer ikisi şunlardır:

Yâü'l-Müşemm: “قيل” ve “غيض” gibi kelimelerde Kisâî ve Hişâm tarafından yapılmış olan işmamdır.¹⁶ Yani med olan “ي” harfinin ha-
rekesini ي ile و arası bir sesle çıkarmaktır.

Lâmü'l-Mufahhame: “ظلم”, “مطلع” gibi kelimelerde yapılan tef-
him.¹⁷ Husarî de Mar'aşî gibi “صلاة”, “مصلي” gibi kelimelerdeki tefhim

¹¹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 120.

¹² Tefhim için: Ebû 'Amr Oşmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Ferîd Muhammed b. 'Azzûz (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2013), 283.

¹³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 120-121.

¹⁴ Darendeli Hamza Efendi, *Tecvîd-i Edâiyye*, 14931, 33.

¹⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 21; Gânim Kaddûri el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf* (Bağdat, 1982), 330; Maşalî, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 228.

¹⁶ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstihlaları*, 80.

¹⁷ Mahmud Halil Husari, *Ahkâmu kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), 47-48.

kuralını **Elifü'l-Mufahhame** olarak kaydetmiştir. Bundan dolayı yukarıdaki tefhim kuralına ait kelimeler için ayrı bir başlık kullanmıştır.¹⁸

Mar'aşî'nin mahreçler ve sıfatlar konusunda kendisinden çokça istifade ettiği Mekkî b. Ebî Tâlib fer'î harfler kavramını kullanmamış, bu konudan harflerin illetleri diye bahsetmiştir.¹⁹

2. Mahreçlerle İlgili Görüşleri

Mar'aşî, mahreç konusunda ilk başta harfin gerçek mahrecinin ortaya çıkması için sesin o harf üzerinde kesilmesi -med harfleri hariç- gerektiğine değinir. Ona göre med harfleri dışında tüm harflerin mahreçleri eşittir. Birbirinden fazla ya da eksik olamaz. "ض" harfinin mahrecinin uzun olarak görünmesi²⁰ sesin akması cihetindedir.²¹ Harflerin mahreçlerinin eşitliği fikri Mar'aşî'ye mahsustur. Müellif sadece "ض" harfinden bahsetmiş olsa da "ش ص ظ ع غ ف" gibi diğer bazı harflerin telaffuzu esnasında da sesin aktığı dikkat çekmektedir.

Mar'aşî, harflerin mahreçlerinin sayısının, âlimlerin büyük çoğunluğuna göre 17 olduğunu belirtir.²² Kendisi de aynı görüşü desteklemektedir. Nitekim mahreç konularını incelediği bölümde mahreçlerin sayısını 17 kabul eder.²³ Sîbeveyhi'nin mahreçlerin sayısını; elifi (ل) hemzenin (ـ) mahrecinden, med harflerinden olan و ve ي harflerini med harflerinden olmayanların mahrecinden sayarak 16 olarak kabul etmesine²⁴ de değinir. Mar'aşî, Sîbeveyhi'nin bu görüşünün harflerin yakınlığından kaynaklandığını; bunun yanında elifin (ل) mahrecinin başlangıcının hemze olduğunu, med harflerinden olan و ve ي harflerinin mahrecinin med harfi olmayan و ve ي harflerinin mahrecinden sayılabileceğini belirterek açıklar.²⁵ Bu harflere tam bir mahreç noktasının tespit edilememesi, bu harflerin mahrecinin ağız ve boğaz boşluğu boyunca uzaması Sîbeveyhi'yi böyle bir kısımlan-

¹⁸ Husari, *Ahkâmu kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerim*, 47.

¹⁹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 1996), 107-112.

²⁰ Bu durum 16. sayfada bahsi geçen, harfteki istitâle sıfatı dolayısıyladır. Mar'aşî bu harfteki istitâle sıfatının sesin akmasına sebep olduğu, dolayısıyla harfin mahrecinin diğer harflerden uzun olduğu görüşündedir.

²¹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 123-124.

²² Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 121. (Mar'aşî böyle söylese de ulemanın ekserisine göre mahreç yerleri esasen 16'dır. Kaysî, *Ri'âye*, 144; Dâni, *Tahdîd*, 102.

²³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 127.

²⁴ Ebû Bîşr 'Amr b. Oşman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1982), 4/433.

²⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 122. Boğaz ve ağız boşluğunun ayrı bir mahreç yeri olarak kabul edilmesi Halil b. Ahmed tespitleri nedeniyledir. Çiftci, "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi", 154.

dırmaya götürmüş olabilir. Ferrâ'nın (ö. 207/822) ise harflerin mahreçlerini 14 kabul ettiğini, bu görüşün de onun “ل, ن” ve “ز” harflerinin mahreçlerini bir saymasından kaynaklandığını ifade eder.²⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi Ma'raşî mahreçleri 17 kabul ederek inceler. Bu mahreçler şunlardır:

Birinci Mahreç

“اقصي الحلق” -Boğazın en uzak noktası -sonu-: Boğazın mide ile birleştiği noktadan ء ve ة harfleri çıkar.²⁷ Bu görüş Halil b. Ahmed'e ve ona tabii olanlara mahsustur.²⁸ Ancak bunun yanında bazı kaynaklarda elifin (ل) de bu mahreç bölgesinden çıktığı iddia edilmektedir.²⁹ Mar'aşî, daha önce de bahsettiği gibi bu görüşü de irdeler ve ikisinin (ل ve ء) küllî mahreçlerinin aynı olduğunu fakat cüz'î mahreçlerinin farklı olduğunu savunur.³⁰

Mar'aşî'nin mahreçler konusunda kıraat ilminin zirvesi kabul edilen İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) ayrıldığı tek nokta da burasıdır. İbnü'l-Cezerî burada mahreçleri 17 kabul ederek izinden gittiği Halil b. Ahmed'den ayrılarak elifi (ل) boğazın başlangıç noktası kabul eder. Halil b. Ahmed'in bunu zikretmediğini de ilave eder. Bunun dışındaki mahreçlerde ve bu mahreçlerden çıkan harflerde ise bir farklılık yoktur.³¹

İkinci Mahreç

“وسط الحلق” -Boğazın Ortası: Buradan “ح” ve “ع” harfleri çıkar.³²

Üçüncü Mahreç

“ادني الحلق” -Boğazın Ucu- Başı-: Buradan “ح” ve “غ” harfleri çıkar.

Dördüncü Mahreç

“اقصي اللسان” Dil kökü ve “الحنك الاعلى” -üst damaktan “ق” harfi çıkar.

²⁶ Dâni, *Tahdîd*, 104; Ebu'l-Ḥayr Şemsüddin Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'İlmi't-tecvîd*, thk. 'Alî Ḥüseyn el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985), 105; Mar'aşî, *Cühdü'l-muḥîll*, 122.

²⁷ Mar'aşî, *Cühdü'l-muḥîll*, 127.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

²⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/433; Dâni, *Tahdîd*, 102; Abdülvehhâb b. Muḥammed el-Ḳurtubî, *el-Müddih fî't-tecvîd*, thk. Gânim Ḳaddûrî el-Ḥamed ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 2000), 78; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

³⁰ Mar'aşî, *Cühdü'l-muḥîll*, 127.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 105-106; Ebu'l-Ḥayr Şemsüddin Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Muḳaddime*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 2006), 1-2.

³² Mar'aşî, *Cühdü'l-muḥîll*, 128.

Beşinci Mahreç

“الحنك الاعلى”-üst damaktan ق harfinin mahrecinden daha sonra “ك” harfi çıkar. Dâni (ö. 444/1053) “ق” ve “ك” harflerinin mahreçlerini beraber zikreder, bununla birlikte “ك” harfinin mahrecinin “ق” harfinin mahrecinin hemen akabinde geldiğini belirtir.³³

Altıncı Mahreç

“وسط اللسان” Dil ortası ve “الحنك الاعلى”-üst damaktan “ج, ش, ve ي” harfleri çıkar. Bu tercih Şatbî'ye (ö. 590/1194) göredir.³⁴ Buradaki “ي” harfiyle med harfi olmayan “ي” harfi kastedilir.³⁵

Yedinci Mahreç

“حافتا اللسان”-Dilin iki yan tarafı (iki yan tarafından biri) ve “الاضراس العليا”-üst azı dişleri arasından “ض” harfi çıkar. Bu harfi sol azı dişleri tarafından çıkarmak daha kolaydır.³⁶ Müellifin dat harfine dair şiddetli tartışmalara neden olan görüşleri **Birbirine Karıştırılan Bazı Harfler Arasındaki Farklar** bölümünde ayrıca değerlendirilmiştir.

Sekizinci Mahreç

“حافتا اللسان” Dilin iki yan tarafı ile “اللثة العليا”-üst diş etleri arasından ve “ض” harfinin mahrecinden sonra “ل” harfi çıkar.³⁷

Dokuzuncu Mahreç

“رأس اللسان”-Dilin en ucu -baş kısmı- ile “اللثة الثنيتين العلين”-üst ön diş etleri arasından “ن” harfi çıkar. Bu “نون المظهر”dır. Yani ihfâ edilen “ن” değildir.³⁸ Aliyyü'l-Kârî, (ö. 1014/1605) ise “ن” harfinin mahreci için dilin en ucu ve onun arkasından çıktığı görüşündedir.³⁹

³³ Dâni, *Tahdîd*, 102.

³⁴ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 129; Kasım b. Firrûh eş-Şâtübî, *Hzü'l-emâni ve vecühü't-tehâni fi'l-kiraâti's-seb'*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2010), 91. 91 (1140. beyit şu şekildedir: حافتا اللسان فاقصاها لحرف تطولا (وسطهما منه ثلاث و حافة اللسان فاقصاها لحرف تطولا) Burada kastedilen üç harften maksat ج, ش, ve ي harfleridir. Abdülfettâh Abdülğani el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtübîyye fi'l-kiraâti's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdi li't-Tevzi', 1992), 388-389.

³⁵ Ebü'l-Hasen Nürüddin 'Alî b. Sultân Muhammed 'Aliyyü'l Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye fi şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. 'Usâme 'Atâyâ (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2012), 83.

³⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 130.

³⁷ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 130.

³⁸ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 130-131.

³⁹ 'Aliyyü'l Kârî, *Minehü'l-fikriyye*, 87. Buradaki ifade şu şekildedir: مخرج النون من طرف اللسان وهو رأسه وأوله

Onuncu Mahreç

Dilin en ucu-“رأس اللسان” ile onun biraz gerisi ve üst ön diş etleri-“لثة الثنيتين العلين” arasında “ر” harfi çıkar. Mekî b. Ebî Tâlib'e göre “ر” harfinin mahreci “ن” harfinin mahrecinden az bir miktar dilin arka kısmından çıkmaktadır.⁴⁰ Yani “ر” harfinin mahreci “ن” harfinin mahrecinin biraz gerisindedir. Mar'aşî buradaki dilin arka kısmından maksadın dilin ucuna yakın kısmının üst tarafı yani damağa bakan kısmı olduğunu belirtir.

Mar'aşî, daha önce geçtiği gibi Ferrâ ve onun görüşünü destekleyenlerin “ل, ن ve ر” harflerinin mahrecini aynı saymasının nedenini temyizdeki kolaylık ve diş eti sayılan bölgenin genişliğine bağlamaktadır. Kendisi de ilgili harflerin mahrecinin zaten birbirine yakın olduğunu kabul etmektedir.⁴¹

On Birinci Mahreç

“رأس اللسان” Dilin en ucu ve üst ön dişlerin kökünden-“الثنيتين اصول” harfleri çıkar. Diş etlerinden “ط” harfi onun hemen arkasından “ت” harfi ve onun hemen arkasından “د” harfi çıkar.⁴²

On İkinci Mahreç

“رأس اللسان”-Dilin en ucu ve üst ön dişlerin yüzeyinden-“صفحتا الثنيتين العلين” harfleri çıkar. Mar'aşî, bu tasnifin Ebû Şâme'ye (ö. 665/1267) göre olduğunu söyler.⁴³ Ancak Ebû Şâme bu harflerin dilin en ucundan-“رأس اللسان” değil de onun biraz gerisinden/arkasından-“طرف اللسان” çıktığını belirtmektedir.⁴⁴

On Üçüncü Mahreç

“ظهر اللسان”-Dilin arkası ve ucu ile üst ön dişlerin en ucundan-“رأسا الثنيتين العلين” harfleri çıkar. Bu harflerin telaffuzu esnasında dil ağzın dışına çok yakındır. Dilin ağzın dış kısmına yakınlık bakımından en fazla olduğu harf “ث” harfidir. Onun ardından “د” harfi, en son da “ط” harfi gelir.⁴⁵

⁴⁰ Kaysî, *Ri'âye*, 195; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 131.

⁴¹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 132-133.

⁴² Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 133.

⁴³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 133.

⁴⁴ 'Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'âni min ħurzi'l-emâni fî'l-kirâati's-seb'*, thk. İbrahim 'Avaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 747. Burada bahsi geçen her iki tabir de-رأس اللسان ve طرف اللسان- aslı itibarıyla dil ucu anlamındadır. Ancak biraz daha arkadadır. Ahmed Hâlid Şükri vd., *el-Münir fî ahkâmi't-tecvîd* ('Ummân: Cem'iyetü'l-Muhâfazati 'ale'l-Kur'âni'l-Kerim, 2013), 48.

⁴⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 135.

Mar'aşî, bazı risalelerde⁴⁶ bu harflerin mahreçleri anlatılırken dilin ucunun üst ön dişlerin hizasını biraz geçtiğinin belirtildiğini ifade etmekle birlikte bu durumun “ظ” harfi için geçerli olmayacağını da ilave eder.⁴⁷

On Dördüncü Mahreç

“باطن الشفة السفلي”-Alt dudakın iç tarafı ve üst ön dişlerin en ucundan- “رأسى الثنيتين العلين” “ف” harfi çıkar.⁴⁸

On Beşinci Mahreç

Dudakların arasından “م, ب, ve و” harfleri çıkar. Mar'aşî, burada Aliyyü'l-Kârî'ye atıfta bulunarak onun med harfi olmayan “و” harfinin mahrecinde dudakların açık olduğunu, “ب ve م” harflerinin mahrecinde ise dudakların kapalı olduğu görüşünü nakleder.⁴⁹ Mahreçlerin çıkış sırasına göre en geriden “و”, ortadan “ب” ve en dıştan “م” harfi çıkar.⁵⁰

On Altıncı Mahreç

Boğazdan ve ağız boşluğundan med harfleri çıkar. (ا و ي) Bu harflerin çıkış yeri boğazın başlangıcından başlayıp ağız boşluğu boyunca devam eder ve nefes bitinceye kadar da sürer.⁵¹ Bundan dolayı ilgili harflere tam bir mahreç noktası tayin etmek mümkün olmaz.⁵²

On Yedinci Mahreç خيشوم-Geniz

Buradan ihfâ yapılan “النون المخفأة”-“ن” çıkar. Mar'aşî, burada gunne ile ihfâ yapılan ن arasında fark olup olmadığını da sorgular ve ikisinin aynı olduğu sonucuna varır. Her ikisi de genizden çıkmaktadır. Gunne ifadesi genizden çıkan “م ve ن” için kullanılır. Ancak geniz bölgesini bağımsız bir harfin mahreci olarak kabul edeceksek bu, ihfâ edilen nûnun-“النون المخفأة” mahrecidir.⁵³

Mekkî b. Ebî Tâlib bu ikisini -gunne ve ihfâ edilen nûnu-“النون المخفأة” farklı kabul etmektedir.⁵⁴

⁴⁶ Eserin muhakkiki Sâlim Kaddûri el-Hamed, Mar'aşî'nin burada bahsettiği risalelerin hangisi olduğunu tespit edemediğini belirtmektedir.

⁴⁷ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 135.

⁴⁸ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 135.

⁴⁹ 'Aliyyü'l Kârî, *Minehü'l-fikriyye*, 93; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 135.

⁵⁰ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 136.

⁵¹ 'Aliyyü'l Kârî, *Minehü'l-fikriyye*, 77; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 136-137.

⁵² 'Aliyyü'l Kârî, *Minehü'l-fikriyye*, 77.

⁵³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 137-138.

⁵⁴ Kaysî, *Ri'âye*, 41.

Mar'aşî, mahreçleri temelde, mahrecü'l-muhakkak "مخرج المحقق" ve mahrecü'l-mukadder "مخرج المقدر" olarak ikiye ayırmıştır.⁵⁵ Med harfleri dışında kalan tüm harflerin mahreci muhakkak (kesin-net) mahreçtir. Yani mahreç /çıkış/ yerleri tam olarak tespit edilebilir.⁵⁶

Eserin muhakkiki Sâlim Kaddûri el-Hamed, burada bahsi geçen muhakkak "مخرج المحقق" için ünsüz "صوامت"; mukadder "مخرج المقدر" için ise ünlü "صوائت" nitelemesini yapar.⁵⁷ Muhakkikin kullandığı "صوائت ve صوامت" (ünlü-ünsüz) tabirleri bilinen anlamda Türkçedeki ünlü ve ünsüz sözlerinin doğrudan karşılığı değildir. Arapçadaki ünlü "صوائت" kelimesi med harfleri ve hareketler (fetha, zamme, kesra) için kullanılmaktadır. Harekelerden sonra med harfi yoksa kısa ünlü, med harfleri mevcutsa uzun ünlü diye adlandırılmaktadır.⁵⁸ Herhangi bir harf sâkin veya şeddeli olduğunda harfin üzerindeki ses basıncının fazla olmasından dolayı kesin mahreç "مخرج المحقق" ortaya çıkar.⁵⁹ Harf hareketli olursa harfin mahreci üzerindeki ses basıncının yeter-sizliğinden dolayı harfin mahreci tam olarak ortaya çıkmaz. Med harfleri üzerinde sesin kesilmemesi sebebiyle bu harflerin üzerinde yeterli ses basıncının oluşmaması ve nefes bitinceye kadar çıkmaya devam etmesinden ötürü -on altıncı mahreçte de belirtildiği gibi- bu harflere kesin mahreç "مخرج المحقق" belirlenemez.⁶⁰ Mar'aşî, geniz "خيشوم" denilen bölge için de net bir mahreç yerinin tayin edilemeyeceği bu yüzden bunun da takdir edilmiş mahreç "مخرج المقدر" grubuna gireceği görüşündedir.⁶¹ Bu tespit Mar'aşî'ye aittir ve uygun bir tespittir. Çünkü geniz de ağız boşluğu gibi geniş bir bölgedir ve tam mahreç noktası tespit edilemez. Burada dikkati çeken husus genizden çıkan ihfâ nûnunun "النون المخفأة" sâkin olmasıdır. Harflerin gerçek mahrecinin ortaya çıkması için o harfin sâkin veya şeddeli olması gerektiği belirtilmişti. Burada nun sâkin olsa da gunneli olduğundan dolayı takdir edilmiş mahreç grubuna girmektedir. Bu harf üzerinde ihfâ yerine izhâr yapılırsa gerçek mahreç ortaya çıkar.

⁵⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 125.

⁵⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 123.

⁵⁷ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 61. (Naşirin girişi)

⁵⁸ Muhammed Muhammed Dâvud, *es-Şavâit ve'l-ma'nâ fi'l-arabiyye* (Kahire: Dâru Garîb, 2001), 15-16; Namık Özgeçit, *Arapça ve Türkçede Ünlü ve Ünsüzlerin Birbirine Etkisi - Karşıtsal Çözümleme-* (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 48-50.

⁵⁹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 123. (Saçaklızâde burada *el-minehu'l-fikriyye*'den alıntı yaparak şu cümleyi kullanır: تلفظك به صحيحاً فسكنه أو شدده وهو الاظهر هذا وإذا اردت ان تعرف مخرج حرف صريحاً بعد Aliyyü'l Kârî, *Minehü'l-fikriyye*, 74. (Buradaki ifade de şu şekildedir: هذا وإذا اردت ان تعرف مخرج حرف صريحاً بعد تلفظك به صحيحاً فسكنه أو شدده وهو الاظهر

⁶⁰ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 123-126.

⁶¹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 126.

Mar'aşî, yine mahreçleri cüz'î "جزئي" ve küllî "كلي" şeklinde bölümlere ayırır. Mahreçlerin sayısı ile ilgili ihtilafları da bu şekilde açıklar. Meselâ daha önce bahsi geçen Ferrâ'nın "ر, ل, ن" harflerinin mahrecini aynı saymasını küllî "كلي" yani bölgesel bir yakınlığa -diş eti gibi- bağlar. Ancak harflerin cüz'î "جزئي" yani net, kesin mahreçleri - yukarıda belirtildiği şekilde- birbirinden farklıdır.⁶²

Telaffuz sırasında aynı mahreç yerinden doğan harflerin birbirine karıştırılması veya birinin diğerine yakın, harfin sıfatını bozmaya- cık tarzda telaffuz edilmesi ciddi bir hata sayılmaz ve bu, lahn-i hafidir. Dolayısıyla bu telaffuz haram yahut tahrîmî bir mekruh teşkil etmez. Meselâ "ط, ت ve د" harflerinin birbirine yakın telaffuzu gibi. Ancak "د" ile "ذ" harflerinin birbirine karıştırılması veya yakın şekilde telaffuz edilmesi gibi mahreçleri hiç de yakın olmayan harflerde böyle bir durumun oluşması kabul edilemez; bu, lahn-i celî olur ve caiz olmaz.⁶³

3. Harflerin Sıfatları (صفات الحروف) Hakkındaki Görüşleri

350 | db

Mar'aşî, harflerin sıfatları konusuna Mekkî b. Ebî Tâlib'ten alıntı yaparak başlar. Onun *er-Ri'âye*'de harflerin sıfatlarını 44'e ayırarak incelediğini belirtmiş lâkin kendisi bunlardan yalnızca bilinmesi gerekenleri aldığını ifade etmiştir.⁶⁴ Bu başlık altında harflerin sıfatları Mar'aşî'nin tertibi ve işleyiş sırasına göre incelenmiştir.

Her ne kadar başlığımız **Harflerin Sıfatları** olsa da burada lazîmî sıfatlar anlatılacaktır. Çünkü ihfâ, med, idgam gibi ârızî sıfatlar ayrı bir makale konusu olmaya adaydır.⁶⁵

Eserde bahsi geçen sıfatlar şunlardır:

Hems ve Cehr

Hems, sözlükte sesi gizlemek; cehr ise yükseltmek anlamına gelmektedir. İstîlâhî manada hems, harfin mahrecine olan itimadın zayıflığı sebebiyle harfle birlikte nefesin de akması, cehr ise bunun zıddı yani harfin mahrecine olan itimadın kuvvetli olması sebebiyle harfle birlikte nefesin akmamasıdır. Hems zayıf, cehr kuvvetli sıfattır.⁶⁶

⁶² Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 132-133.

⁶³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 139-140.

⁶⁴ Kaşî, *Ri'âye*, 115; Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 141.

⁶⁵ Lazîmî ve ârızî sıfat kavramları için: Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 142.

⁶⁶ Kaşî, *Ri'âye*, 116-117; Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 141.

Hems harfleri 10 adettir. Bunlar “ستشحك خصفه”⁶⁷ terkindeki harflerdir. Bunların bazıları diğerlerine göre daha kuvvetlidir. Hems harflerinin en kuvvetlisi “ص” harfidir. Çünkü bu harf hepsi kuvvetli olan itbâk, isti'lâ, safir sıfatlarını da haizdir.⁶⁸ Mar'aşî, hems ve cehr sıfatlarını tarif ederken *er-Ri'âye*'den yararlandığını belirtse⁶⁹ de burada Mekkî b. Ebî Tâlib'ten ayrılmaktadır. Çünkü Mekkî hems harflerinin en kuvvetlileri olarak “ص ve ح” harflerini -birini diğerinden üstün tutmadan- beraber zikreder. Ancak hemen sonrasında kendisi de “ص” harfinin hepsi kuvvetli sıfat olan itbâk, isti'lâ ve safir sıfatlarını haiz olduğunu, “ح” harfinin ise kuvvetli sıfatlardan yalnızca isti'lâ sıfatını haiz olduğunu belirtir.⁷⁰ Bu da sonuç olarak “ص” harfinin “ح” harfine göre daha kuvvetli olduğunu ortaya çıkarır. Zaten günümüzde hems harflerinin en kuvvetlisi olarak “ص” harfi onun akabinde “ح” harfi zikredilmektedir ki bu daha doğru bir tercihtir.⁷¹

Cehr harfleri ise bu hems harflerinin dışında kalan 19 harftir. Bunların en kuvvetlisi ط harfi ve onun ardından da “د” harfidir. “ط” harfi aynı zamanda kuvvetli sıfatlardan itbâk, isti'lâ, tefhîm sıfatlarını haizdir.⁷²

Mar'aşî, nefesin hems harfleri üzerinde akarken, cehr harfleri üzerine ise hapsolmesinden dolayı sesin kuvvetli çıktığını belirtir. Bu görüşünü “ق” ve “ك” harflerinin sukûn üzereyken telaffuzunu örnek göstererek açıklar.⁷³ Fakat burada muhakkik Sâlim Kaddûrî el-Hamed *el-Eşvâtü'l-lügaviyye* adlı eserden verdiği dipnotla modern ses araştırmalarında “ق” harfinin cehr değil hems sıfatını haiz olduğunun ortaya çıktığını belirtir. Bahsi geçen eserin müellifi İbrahim Enis (ö. 1977) modern çalışmalar neticesinde “ق” ve “ط” harflerinin hems harfleri arasında sayıldığını bildirmektedir.⁷⁴ Ancak bu sınıflandırma için bize somut bir delil sunmamıştır. Kalkale bahsinde de belirtilece-

⁶⁷ Mar'aşî, burada yalnızca tercih ettiği bir terkihi vermekle yetinmiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib hems harfleri için bunun yanında سكت فحته شخص سكت فحته شخص terkiplerini de kullanmıştır. Kaysî, *Ri'âye*, 116. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de سكت فحته شخص terkiplerini tercih etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 86. Ancak bu terkip İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'de kullandığı سكت فحته شخص şeklinde meşhur olmuştur ve günümüzde de bu şekilde yaygın biçimde kullanılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 3; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 201; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 116; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

⁶⁸ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 142.

⁶⁹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 142.

⁷⁰ Kaysî, *Ri'âye*, 116.

⁷¹ Şükrî vd., *Münîr*, 69.

⁷² Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 142.

⁷³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 142.

⁷⁴ İbrahim Enis, *el-Eşvâtü'l-lügaviyye* (Kahire: Mektebetü Nehdatü Mısır, ts.), 22.

ği üzere bu iki harf sükûn üzere bulunduğunda nefesin akması söz konusu olmaz, ortaya çıkan zâid ses için nefes harcanmaz. Nefesin akması durumunda ise ilgili harflerdeki kalkale sıfatı kaybolur. Dolayısıyla böyle bir sınıflandırma doğru kabul edilemez. Bu son dönemde -özellikle Mısır ve civarında- ortaya çıkmış olan hatalı bir durumdur. Konuşmalardaki birtakım dönüşümlerden kaynaklanmaktadır. Böyle bir kullanım Kur'an için söz konusu olamaz.⁷⁵

Mar'aşî, hems ve cehr sıfatlarından bahsederken aynı zamanda önemli bir ses kuralına da atıfta bulunur. Yüksek ses, az nefes harcanırken; alçak ses, daha fazla nefes harcamaktadır.⁷⁶ Muhakkik, bu bilgilerden yola çıkarak Mar'aşî'nin aynı zamanda modern bir ses bilimci gibi ses bilgisinin olduğu kanaatine varır.⁷⁷

Şiddet, Rihvet, Tevessut/Beyniyye

Şiddet ile rihvet birbirinin zıddı, tevessut ise bu ikisinin arasında kalan bir ses hususiyetidir. Şiddet, lügatte kuvvet anlamına gelirken; rihvet ise yumuşaklık anlamındadır. İstılâhî olarak şiddet; harfin mahrecine olan itimadın kuvveti dolayısıyla harf üzerinde sesin ve nefesin kesilmesi/hapsolmesi anlamındadır. Şiddet harfleri “ اجدك ” ibaresindeki 8 harftir. Rihvet ise harfin mahrecine olan itimadın zayıflığı dolayısıyla sesin harf üzerinde, az bir nefesle akması anlamındadır. Rihvet harfleri 16'dır. Bunlar “ ا ث خ ح ذ ز س ش ص ض ظ غ ف ه ا ” harfleridir. Rihvet harflerinin en uzun telaffuzlu olanları med harfleridir. Tevessut ise şiddet ve rihvetin arasındadır. Yani bu harfler üzerinde ses ne şiddet harflerindeki gibi tam manasıyla hapsolür ne de rihvet harflerindeki gibi tam olarak akar. Bu harfler “ لن عمر ” ifadesindeki harflerdir.⁷⁸ Mar'aşî burada da Mekkî b. Ebî Tâlib'ten ayrılmaktadır. Çünkü Mekkî tevessut harflerini -med harflerini de ilave ederek “ لم يرو عنا ” terkibindeki 8 harf olarak kabul eder.⁷⁹

Bütün bu sayılan mahreç ve sıfatların ortaya çıkması için Kur'ân-ı Kerim'in işitilebilir bir sesle okunması lazımdır.⁸⁰ Mar'aşî, bu açıklamasıyla aslında önemli bir noktaya da işaret etmektedir. Kur'ân-ı Kerim sessiz okunamaz. Şöyle ki harflerin mahreç ve sıfatlarının tam manasıyla ortaya çıkması için Kur'ân-ı Kerim'i işitilebilecek bir sesle -kendi işiteceğimiz kadar da olsa- okumak gerekir. Kişinin

⁷⁵ Hamed, *Dirâsâtü 'ş-şavtiyye*, 112-113.

⁷⁶ Mar'aşî, *Cühdü 'l-muqill*, 145-146.

⁷⁷ Mar'aşî, *Cühdü 'l-muqill*, 66-67. (Nâşirin Girişi).

⁷⁸ Mar'aşî, *Cühdü 'l-muqill*, 143-144.

⁷⁹ Kaysî, *Ri 'âye*, 118.

⁸⁰ Mar'aşî, *Cühdü 'l-muqill*, 145.

içinden sessizce yapmış olduğu okuma kıraat sayılmaz. Kıraatın olabilmesi için harfin mahreç ve sıfatlarına itimat ederek okumak gerekir. Onun için namazda da kendi işiteceğimiz kadar bir sesle okumamız gerekir.

Kalkale

Lügatte “çalkalanmak, sallanmak” anlamlarına gelen kalkale; istilâhî olarak ise vakf halinde harfin telaffuzu sırasında ortaya çıkan artik/fazlalık/zâid ses anlamına gelmektedir.⁸¹ Kalkale harfleri “قطب” ibaresindeki harflerdir. “ك” ve “ت” harfleri buharfler arasında sayılmamaktadır. Oysa bu harflerin telaffuzunda da zaid ses ortaya çıkmaktadır. Fakat bu harfler telaffuz edilirken ortaya çıkan zâid ses nefesin akması cihetiyle gerçekleşmektedir. Yani nefes akmazsa bu harflerdeki ziyade ses de ortaya çıkmayacaktır. Hâlbuki kalkalede nefesin akması gerçekleşmez. Yalnızca zâid ses ortaya çıkar.⁸²

Haddizatında söz konusu kalkale harflerinde şiddet sıfatı asıldır; ilave olan sıfat kalkaledir. “ك” ve “ت” harfindese her ne kadar ilk sıfat şiddet olsa da veya diğer bir deyişle kalkale harflerinde bulunan şiddet sıfatını haiz olsalar da ilave sıfat hems olması sebebiyle kalkale uygulaması bunlar için muhaldir. (Burada her iki grup harfler için çıkış noktası şiddet iken ardından ilave gelen sıfat birileri için kalkale olurken diğer iki harfte hems olmuştur.) Esasen bu durumu ifade etme adına şiddet-i mehmûse ifadesini de kullanmak yerinde olacaktır. Aslında işin farklı bir boyutu her iki harf mahreç olarak birbirinden bu sıfat sayesinde tefrik edilmektedir. Yani “ق” ile “ك” harfimahreçleri yakın ve ortak bir sığata (şiddet) sahipler; keza “ط” ile “ت” harfi yakın mahreçtedir. (Her ne kadar aynı mahreç dense de az da olsa dilin değdiği noktalar farklı) Bunlar da şiddet sıfatında müşte-rektir; hal böyle olunca ilgili harflere ilişkin yaygın hatalara da baktığımızda söz konusu ayırımın tam icrâ edilmemesinden kaynaklandığını görürüz.

Kalkalenin aşırıya kaçan bir cehr ile yapılması gerekir. Yani kârî kalkaleyi yalnızca kendisinin işitebileceği kadar bir sesle yapmış olsa harfteki kalkale sıfatı ortaya çıkmamış olur. Kalkale yapılırken ortaya çıkan fazlalık ses başkasının işitebileceği kadar yüksek olmalıdır.⁸³

⁸¹ Kaysî, *Ri'âye*, 125; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 148.

⁸² Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 149. İlk dönem kaynaklarında kalkale harflerini ifade için بطق tabiri kullanılmıştır. Kaysî, *Ri'âye*, 124; Dâni, *Tahdîd*, 109. Ancak İbnü'l-Cezerî ile birlikte söyleniş dile daha kolay gelen قطب tabiri yaygınlaşmıştır. Cezerî, *Temhîd*, 91.

⁸³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 148; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 213.

Kalkale sıfatı en kuvvetli olarak ق harfinde ortaya çıkmaktadır. Hatta asıl itibariyle bu sıfat ق harfinin sıfatıdır, diyenler de olmuştur.⁸⁴ Ancak Mar'aşî eserinde bu konuya değinmemiştir.

Mar'aşî, burada Ebû Şâme'nin Müberred'den (ö. 286/900) naklen "ك" harfini de kalkale harflerinden kabul etmesine⁸⁵ değinir. Yukarıdaki açıklamalarından yola çıkarak bunu reddeder. Çünkü "ك" harfindeki zâid sesin ortaya çıkması için nefesin akması gerekir. Şayet nefes kesilirse "ك" harfindeki fazlalık ses kaybolur. Ayrıca bu tasnif kabul edilirse "ت" harfinin de kalkale harfleri arasında sayılması gerekir. Çünkü "ت" harfinde de fazlalık ses ortaya çıkmaktadır.⁸⁶

Mar'aşî'nin kalkale harflerine dair açıklamaları çok yerindedir. Gerçekten yukarıda bahsi geçen altı kalkale harfinin hepsinde, vakf halinde meydana gelen fazlalık sesin ortaya çıkması için nefes harcanmaz. Ancak yukarıda belirtildiği şekilde "ك" ve "ت" harfleri üzerinde vakf yapıldığında ortaya çıkan fazlalık ses nefesin akması sonucunda gerçekleşir ki bu, harfler üzerindeki hems sıfatının bir neticesidir. Nefes kesilirse harflerdeki fazlalık ses de kaybolur. Bu yüzden bu harfler kalkale harflerinden sayılmamalıdır.

354 | db

"أفواجاً" (en-Nebe 78/18) ve "جعلنا" (el-Bakara 2/125) örneklerindeki gibi "ل" ve "ف" harfleri sükûn üzere bulunduğu bu harflere hafif bir kesra tayin ederek "جَعَلْنَا" veya "أَفْوَاجًا" gibi harekeye kaçacak tarzda bir nevi kalkale yapmaktan kaçınmak gerekir. Bunun yanında kalkale yapmaktan kaçınırken "أواج، جعنا" şeklinde idgam yapmamaya da dikkat edilmelidir.⁸⁷

Kalkale sıfatında dikkati çeken husus hemze (ء)'dir. Çünkü hemzenin vakf halinde telaffuzu esnasında ziyade ses ortaya çıkabilir. Ayrıca bu ziyade ses için nefes de harcanmamaktadır. Fakat hemzenin (ء) telaffuzu esnasında böyle bir ziyadelik öğürme ve istifrâya benzer şekilde bir ses ortaya çıkaracağı için âlimlerimiz hemze üzerinde kalkale yapılmasını uygun görmemiş ve hemzeyi kalkale harfle-

⁸⁴ Kaysî, *Ri'âye*, 120.

⁸⁵ Makdisî, *İbrâzü'l-me'âni*, 755; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *Kitâbü'l-Mükteḍab*, thk. Muhammed Abdülhâlık 'Azîme (Kahire, 1994), 1: 332. (Müberred, kalkaleye değinirken ق ve ك harflerini birlikte zikreder ve ق harfinin ك harfinden kalkale yönüyle daha kuvvetli olduğunu belirtir.)

⁸⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-muḳill*, 149.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Muḳaddime*, 5; Mar'aşî, *Cühdü'l-muḳill*, 150. Burada bahsi geçen açıklamalar kalkale sıfatıyla bağlantısız gibi görünmektedir. Müellifin bu bölümde yer vermesi dolayısıyla biz de çalışmaya dâhil ettik. Haddi zatında burada "ل" ve "ف" harflerinde ortaya çıkabilecek durum kalkale değil bir nevi hareke tayinidir. Ancak ortaya çıkan ses kalkaleyi de andırmaktadır.

ri arasında saymamıştır.⁸⁸ Bununla birlikte hemze (ء) med harflerinin ardından gelir ve üzerinde vakf yapılırsa burada da kalkale yapılması gerekir. Ancak burada kalkaleden maksat esasen sesin şiddeti anlamındadır.⁸⁹

İsti'lâ ve İstifâle

Bunlar birbirinin zıddıdır. İstılâhî olarak isti'lâ, harfin telaffuzu sırasında sesin dil kökünden (اقصي اللسان) başlayıp üst damağa (الحنك) yükselmesidir. İsti'lâ harfleri "خص ضغط قط" ibaresindeki 7 harftir. İstifâle ise bunun zıddıdır. Bahsi geçen 7 harf dışındaki harfler istifâle harfleridir.⁹⁰

Burada "ر" ve "ل" harflerinin durumu dikkat çekmektedir. Çünkü bu harfler yerine göre kalın veya ince okunabilir. Bunlar kalın okununca daha çok isti'lâ harflerine benzemektedir. Mar'aşî, buna atıfta bulunarak kalın okunan "ر" ve "ل" harflerinin isti'lâ harflerinden sayılabileceğini vurgular.⁹¹

İtbâk ve İnfitâh

Bu iki sıfat da birbirinin zıddıdır. Sözlük anlamı olarak itbâk yapışmak, infitah ise ayrılmak anlamına gelmektedir. İstılâhî olarak ise itbâk; dil kökü ve ortasının üst damak boyunca yükselmesi ve dilin ortasının üst damağa yapışması sonucunda sesin ikisi arasında hap-solmasıdır. İtbâk harfleri 4'tür. Bunlar "ض, ص, ظ, ط" harfleridir. İnfitâh ise istılâhî olarak dil ve damağın arasında herhangi bir yapışma olmadan harfin telaffuz edilmesidir. Bu dört harfin dışında kalan diğer harfler infitâh harfleridir.⁹²

İtbâkta aslolan dil kökünün yükselmesidir. Yoksa "ج" harfinde de dilin ortasıyla üst damağın yapışması gerçekleşir. Ancak bu harfin telaffuzunda dil kökü yükselmez. Bunun için bu harf itbâk harflerinden sayılmaz.⁹³

Tefhîm ve Terkîk

Bunlar da birbirinin zıddıdır. İstılâhî olarak tefhîm harfin telaffuzu sırasındaki şişkinlik, dolgunluk, sesin ağzın tamamını doldurma-

⁸⁸ Kaysî, *Ri'âye*, 134; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 150.

⁸⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 213.

⁹⁰ Kaysî, *Ri'âye*, 123-124; Dâni, *Tahdid*, 106-107; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 151; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 40.

⁹¹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 151.

⁹² Kaysî, *Ri'âye*, 122-123; Dâni, *Tahdid*, 106; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 152-153.

⁹³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 153.

sı anlamlarına gelir. Terkîk ise bunun zıddına harfin telaffuzu sırasındaki zayıflık, sesin ağzın tamamını doldurmaması manalarına gelir. İsti'lâ harflerinin tamamı aynı zamanda tefhîm harfleridir. “ر” ve “ل” dışındaki istifâle harflerinin tefhim üzere okunması caiz değildir. Med harfi olan elif ise kendinden önceki harfe uyar. Yani önceki harf tefhîm harfiyse tefhîm üzere; tekrîr harfiyse tekrîr üzere okunur.⁹⁴ Buradan hareketle “Tefhîm sıfatı için isti'lâ sıfatının sonucu, terkîk için ise istifâle sıfatının sonucudur denilebilir.” şeklinde bir yargıya ulaşmak mümkün gibi görünse de “ر” ve “ل” harflerinin yukarıda bahsi geçen durumu bunu engellemektedir.

Mar'aşî, bu bölümde med harflerinden olan “ي” ve “و”dan da bahsederek bu harflerin, öncesine uymaksızın terkik üzere okunacağını belirtir. Fakat bazı tefhim harflerinden sonra gelen و harfinin tefhîm üzere okunabileceğini de vurgular.⁹⁵ Özellikle itbâk harflerinden (ط, ظ, ص, ض) sonra gelen med harfi “و”ı terkik üzere okumak çok sakıncalıdır. Nitekim bu harflerden sonra gelen “و” terkîk üzere okunursa bu durum harfin kendi sıfatından uzaklaşarak başka harflerin sıfatına yaklaşmasına sebebiyet verebilir. Şöyle ki böyle bir okuyuş “ط” harfini “ت” harfine; “ص” harfini “س” harfine dönüştürebilir ki bu da mânânın bozulması sonucunu doğurur.

Safîr

Lügatte kuş sesi anlamına gelmektedir. İstilahî olarak ise harfin telaffuzu sırasında harften ortaya çıkan ıslık sesine benzer bir ses anlamındadır. Safir harfleri 3 tanedir. Bu harfler “ز, ص, س” harfleridir.⁹⁶

Tekrîr

Lügatte “tekrarlamak, tekrar etmek” anlamına gelen tekrar, ıstîlâhî olarak da “harfin telaffuzu sırasında dil ucunun titremesi” manasındadır. Tekrîr harfi “ر”dır.⁹⁷

Mar'aşî, burada Mekki'nin “ر” harfindeki bu sıfatın harf şeddeli olduğunda daha belirgin olduğu; bunun yanında harf kalın okunduğu zaman pek belirgin olmadığı, gizli kaldığı hususundaki görüşünü⁹⁸ de değerlendirerek şu sonuca varır: Burada bahsi geçen harfteki tekrîr

⁹⁴ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 154.

⁹⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 154.

⁹⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 156.

⁹⁷ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 156. Bu sıfatı ifade etmek için önceleri **mükerrer** tabiri kullanılmıştır: *Çaysî, Ri'âye*, 130-131; *Dâni, Tahdîd*, 108.

⁹⁸ *Çaysî, Ri'âye*, 195-197; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 157.

sıfatının gizlenmesi, sıfatın tamamen terk edilmesi anlamına gelmez. Çünkü bu sıfat terk edilirse ses, dil ucu ve diş etlerinin arasında hap-solarak kaybolur.⁹⁹ Dikkat edersek “ر” harfinin sesinin ortaya çıkması için her şekilde dil ucunun titremesi gerekir. Şayet dil ucu titremezse “ر” harfinin sesi çıkmaz.

Tefeşşî

Tefeşşî lügatte “yayılmak” anlamındadır. Tecvid ilminde ise “sesin hava ile beraber damak ve dil arasından yayılarak çıkması” anlamındadır. Tefeşşî harfi/harfleri hakkında iki görüş vardır: Birincisi tefeşşî harfi yalnızca “ش”dır. Tercih edilen görüş de budur. İkinci görüş ise en kuvvetlisi “ش” olmak üzere diğer bazı harflerde de tefeşşî sıfatının mevcut olduğu şeklindedir.¹⁰⁰

Kaynaklarda “ش” harfinin dışında tefeşşî harflerinden sayılan harfler şunlardır: “ل, ض, ث, ط.”¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî tefeşşî harflerinin sayısının 8'e kadar çıkarıldığını belirtir. Bunlar; “ش” harfinin yanında “ث, ر, م, ف, ض, ص, س, ر” harfleridir. Bu harflere “ل” ve “ي” da eklenerek toplamda 10 harfin tefeşşî sıfatını haiz olduğundan bahsedilir.¹⁰² Zikredilen bu harflerin hepsinde tefeşşî sıfatı vardır. Fakat en fazla ve en belirgin şekilde “ش” harfinde ortaya çıkar. Bundan dolayı şin “ش” harfindeki tefeşşî sıfatı hususunfa ittifak vardır.¹⁰³

İstitâle

İstitâle sıfatının sözlük anlamı “uzatmak”tır. Tecvid ilminde ise sesi, dilin kenarından başlayarak harfin mahreci üzerinde uzatmaktır. Bu sıfat “ض” harfine mahsustur. İstitâlenin süresi ise med harflerine yakındır.¹⁰⁴

Hafâ

Lügat anlamı “örtmek, gizlemek” demektir. Tecvid ilminde ise harfin sesini gizlemektir. Bu harfler üç med harfi (ا و ي) ve “ه” olmak üzere 4 tanedir.¹⁰⁵

⁹⁹ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 157.

¹⁰⁰ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 158.

¹⁰¹ Kaysî, *Ri'âye*, 134-135.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 97. Mar'aşî burada vav (و), ya (ي), sin (س) ve mim (م) harflerini zikretmemiştir.

¹⁰³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 159.

¹⁰⁴ Kaysî, *Ri'âye*, 134; Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 161.

¹⁰⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-muqill*, 163.

Gunne

Gunne “genizden gelen ses” demektir. Gunne harfleri “م” ve “ن”dur. Bu harflerde her şekilde -harekeli, sâkin veya şeddeli-gunne sıfatı mevcuttur. Gunne sesi harfler harekeliyken az, şeddeliyken veya sakinken veya daha fazladır. “ن” harfindeki gunne sıfatı “م”den daha kuvvetlidir.¹⁰⁶

Mekkî b. Ebî Tâlib gunneden bahsederken gunne harflerini **sakin** “ن” ve “م” olarak tanıtır.¹⁰⁷ Buradan bakınca bu harfler harekeli olduğunda gunne sıfatının oluşmadığı anlamı çıkar. Bu noktada Sibeveyhi'nin verdiği bilgiler bizim için önemlidir. Sibeveyhi gunne sıfatını burundan ve dilden çıkan ses şeklinde açıklayıp şayet burnumuzu tıcarsak bu harflerin sesinin oluşmayacağını belirtir.¹⁰⁸ Gerçekten de harekeli olan “ن” ve “م” harflerinin telaffuzu esnasında burnumuzu tıcarsak sesin çıkmadığını görürüz. Bu sebeple ilgili harflerdeki gunne sıfatı-şeddeli veya sakin olduğundaki kadar kuvvetli olmasa bile harflerin harekeli hallerinde de mevcuttur. Bu harflere gunne sıfatı takdir edilirken sonrasındaki harfin durumuna göre özellikle nûn harfinde ihfâyı kalın yapmak ya da sesi tam olarak genize vermeden dili üst damağa yapıştırarak ihfâ yapmaya kalkmak da yanlış uygulamalar olarak göze çarpmaktadır.

358 | db

4. Kuvvetli ve Zayıf Sıfatlar

Kuvvetli sıfatlar itbâk, isti'lâ, cehr, şiddet, kalkale, tefhîm, tekrîr, tefeşî, safîr, istitâle ve gunnedir. Bunların dışındaki sıfatlar ise zayıf sıfatlardır.¹⁰⁹ Eğer bir harfte kuvvetli sıfatlardan biri bile bulunsa bu harf kuvvetli harftir. Aynı şekilde bir harfte zayıf sıfatlardan biri mevcut olsa bu harf zayıf harflerdendir. Bununla birlikte bir harfte birden fazla zayıf veya kuvvetli sıfat mevcut olursa bu harf çok zayıf yahut çok kuvvetli sayılır. Mesela ه harfinde zayıf sıfatlardan hems, hafâ ve rihvet sıfatları vardır. Bu sebeple bu harf çok zayıftır. Aynı şekilde ط harfinde kuvvetli sıfatlardan itbâk, isti'lâ, cehr ve şiddet sıfatları mevcut olduğu için bu harf de çok kuvvetli sayılır.¹¹⁰ En kuvvetli sıfat kalkaledir. Kalkaleden sonra şiddet ve cehr, bunların akabinde de tefeşî ve safîr gelir.¹¹¹

¹⁰⁶ Mar'asî, *Cühdü'l-mukîll*, 163-165.

¹⁰⁷ Kaysî, *Ri'âye*, 131.

¹⁰⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/435.

¹⁰⁹ Mar'asî, *Cühdü'l-mukîll*, 165.

¹¹⁰ Kaysî, *Ri'âye*, 119-120; Mar'asî, *Cühdü'l-mukîll*, 165-166.

¹¹¹ Mar'asî, *Cühdü'l-mukîll*, 166.

5. Birbirine Karıştırılan Bazı Harfler Arasındaki Farklar

Harflerin birbirine karıştırılması; mahreçlerinin, sıfatlarının yahut her ikisinin arasındaki yakınlıktan veya bunların bir sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Mar'aşî de bu başlıkta sıfatları yakın olan bazı harflerin farklılıklarını açıklamıştır. Burada dikkati çeken nokta “ض” harfinin diğer bazı harflerle yakınlığıdır. “ض” harfi telaffuz açısından “ط” harfine öyle yakındır ki dinleyen kişi iki harf arasındaki farkı idrak edemez. İki harf arasındaki yegâne fark “ض” harfinde mevcut olan istitâle sıfatıdır.¹¹²

Bununla birlikte “ض” harfi ve “ط” harfi birbirine hiç yakın değildir. Her ne kadar ikisi isti'lâ, itbâk ve tefhîm sıfatlarında ortak olsalar da “ط” harfindeki itbâk sıfatı çok kuvvetlidir. Ayrıca “ض” harfi rihvet, “ط” harfi ise şiddet sıfatına sahiptir. “ض” harfinde kalkale sıfatı mevcut değildir. “ط” harfinde de istitâle sıfatı yoktur.¹¹³ Mar'aşî, kendi zamanında garip bir biçimde “ض” harfinin “ط” harfine yakın okunduğunu kendisinin buna bir anlam veremediğini, bunun sebebini de bilmediğini ifade eder.¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, Mısırlıların büyük kısmının ve bazı Kuzeybatı Afrikalıların “ض” harfini “ط” gibi çıkardıklarını belirtir. Fakat İbnü'l-Cezerî bu durumun kasıtlı olmadığını, bunun onların bu harfin telaffuzunda yaşadıkları güçlükten kaynaklandığını da ilave eder.¹¹⁵

Mar'aşî, “ض” harfinin “ط” gibi telaffuz edilmesinin yanlışlığını 3 madde ile açıklar:

Birincisi: “ض” harfinde rihvet, “ط” harfinde şiddet sıfatı vardır.

İkincisi: “ض” harfinin sahip olduğu istitâle sıfatı sesin uzatılmasını sağlar. Bu ise ط için uygun değildir.

Üçüncüsü: “ض” harfinde bir miktar da olsa tefeşşî sıfatı vardır. Bunun yanında rihvet sıfatı da sesin akmasını sağlar.¹¹⁶

Mar'aşî'nin -yukarıda bahsi geçen- “ض” harfinin sesini uzaktan işitenin “ط” harfi zannedeceği fikri ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. “ض” harfindeki istitâle sıfatının iki harf arasındaki yegâne fark olması bu harfin “ط” harfi gibi telaffuzuna delil teşkil etmez. Nitekim “ر” ve

¹¹² Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 168-169.

¹¹³ Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 169.

¹¹⁴ Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 170.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 131.

¹¹⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-muķill*, 171.

“ن” harfleri arasındaki tek fark da “ر”daki tekrîr sıfatıdır. Binâenaleyh hiç kimse “ر” harfi “ن” gibi telaffuz edilebilir, dememiştir.¹¹⁷ Ancak burada şunu da eklemek gerekir: “ض” harfinin “ظ”ya benzemesi “ط”ya benzemesinden daha az yanlıştır.¹¹⁸ Kanaatimizce Mar’aşî’nin belirtmiş olduğu “ض” ve “ظ” arasındaki benzerlik yalnızca bir ses benzerliğidir. Yani burada kasıt aynı ses değil, bir somutlaştırma/yakınlaştırma çabasıdır.

Mar’aşî, burada İbnü’l-Hümam’dan (ö. 861/1467) alıntı yaparak harflerin telaffuzundaki birtakım hataların namazın sıhhatine verdiği zarardan da bahseder: Bir kişi “ص” harfini “ط” gibi okursa-“الصالحات” kelimesini “الطالحات” benzeri- namazı fâsit olur. Bununla birlikte “ض” harfini “ظ, ط” harfini “ت, ص” harfini “س” gibi yahut bunların tam tersi şekilde okursa ulemânın çoğunluğuna göre namazı fâsit olmaz.¹¹⁹

Sonuç

Mar’aşî, harflerin mahreçleri hususunda görüşlere yer verse de kendisi mahreçleri 17 olarak kabul eder. Mahreç sayılarındaki farklılık bazı harflerin mahrecinin küllî/bölgesel olarak aynı yerden çıktığının kabul edilmesinden kaynaklanır. Ancak harflerin cüz’î/kesin mahreçleri birbirinden farklıdır.

Bir harfin mahrecinin net olarak ortaya çıkması ancak o harf üzerinde vakf yapılması veya harfin sükûn üzere bulunması durumunda gerçekleşir. Med harflerine tam bir mahreç noktası tespit edilememesinin sebebi de bu harflerin sükûn üzere bulunamamasıdır. Bu harfler boğaz ve ağız boşluğu içerisinde nefes kesilinceye kadar çıkmaya devam eder. Bunun yanında ihfâ edilen “ن” harfi için her ne kadar geniz/hayşûm bölgesi ifade edilse de tam bir mahreç noktası tespit edilemez. Çünkü geniz de ağız boşluğu gibi geniş bir bölgedir. Burada dikkati çeken ihfâ edilen “ن”un sâkin olmasıdır.

Müellif, med harfleri hariç tüm harflerin mahreçlerinin süresinin eşit olduğu görüşündedir. Birtakım harflerin mahreci uzun gibi görünse de bu, sesin akması cihetindedir. Yoksa mahreçleri eşittir.

¹¹⁷ Muḥammed b. Ebi Bekr el-Mar’aşî, *Tenbîhâtü ‘alâ keyfiyyeti edâi ‘d-âât*, thk. Fergâli Seyyid ‘Arabavî (Cize: Mektebetü Evladü’ş-Şeyḥ li’t-Türâs, 2008), 116-117. (Nâşirin girişi)

¹¹⁸ Mustafa Şen, “Kur’an Harflerinin Mahrec ve Sıfatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit”, *Journal of Turkish Studies* 10/14 (2015), 709.

¹¹⁹ Kemâlüddîn Muḥammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî el-Ma’rûf bi-İbnü’l-Hümâm, *Şerhü Fet-hü’l-Kadir* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 1/332; Mar’aşî, *Cühdü’l-mukîll*, 171.

Birtakım Arap kavimlerinde olduğu gibi “ض” harfini “ط” harfine benzer şekilde telaffuz etmek ciddi bir hatadır. Eğer telaffuzda zorluk varsa o zaman “ض” harfini “ظ” harfine benzer çıkarmak daha uygun bir yaklaşım olur. Ancak unutmamak gerekir ki her harfin cüzî/kesin mahreci birbirinden ayrıdır. Benzerlik mevcut olsa bile hiçbir harf büsbütün diğerinin aynısı şeklinde telaffuz edilmez. Kaldı ki bu iki harfin sıfatlarında da farklılıklar söz konusudur. Bir harfin ağızdan çıkış sesi tarif edilirken mutlaka başka bir harfin benzerliğinden dem vurarak ifade etmek bir zorunluluk değildir. Sonuçta her harfin kendine mahsus telaffuzu vardır. “ض” harfinin telaffuzu tarif edilirken de bu kural geçerlidir. Bu harfin kendine mahsus bir telaffuzu vardır ve fem-i muhsinden öğrenilir.

Mahreç ve sıfatları birbirine yakın harflerden birini diğerine benzeterek okumak lahn-ı hafîdir ve bu şekilde okumak namazı bozmaz ancak mahreç ve sıfat bakımından yakınlığı bulunmayan harfleri benzer şekilde telaffuz etmek lahn-ı celîdir ve namazı bozar.

Mar'aşî kalkale sıfatıyla ilgili de uyarılar yapmıştır. Kalkale sıfatının ortaya çıkması sırasında meydana gelen ziyade ses için nefes harcanmaz. Burada ortaya çıkan ziyade ses aşırıya kaçmamalı ancak başkalarının duyabileceği kadar yüksek olmalıdır.

Birçok harfte (ي, م, ف, ض, ص, س, ر, ث, ل, ض, ث, ظ) tefeşsi sıfatının varlığından bahsedilse de bu sıfat en belirgin şekilde “ش” harfinde mevcuttur.

“م” ve “ن” harflerinde her halükârda gunne sıfatı bulunur. Ancak bunun derecesi harfler harekeliyken ve sakinken birbirinden farklıdır. Uygulama mahir bir hocadan öğrenilmelidir.

Hem harflerin mahreçlerinin hem de sıfatlarının kesin olarak ortaya çıkabilmesi için Kur'ân'ın işitilebilecek kadar sesle -hiç olmazsa kendi işitebileceğimiz kadar- okunması gerekir.

Yüksek ses az nefes harcarken alçak ses çok nefes harcar. Yaşadığı dönem itibariyle Mar'aşî'nin bunu tespit etmiş olması aynı zamanda onun iyi bir ses bilimci olduğuna da delildir.

KAYNAKÇA

- 'Aliyyü'l Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddin 'Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehü'l-fikriyye fi şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*. thk. 'Usâme 'Atâyâ. Dımaşk: Dârü'l-Ğavsânî, 2. Baskı., 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV, 20. Basım, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 36. Baskı., 2016.
- Çiftci, Ali. “Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”. *Bilimname* 2016/2/XXXI (2016).

- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'id. *el-Muḥkem fî nakḥi'l-mesâḥif*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'id. *et-Taḥdîd fî'l-itḳâni ve't-tecvîd*. thk. Gânim Ḳaddûrî el-Ḥamed. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'id. *et-Teysîr fî'l-kırâati's-seb'*. thk. Ferîd Muhammed b. 'Azzûz. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Kesir, 1. Baskı., 2013.
- Darendeli Hamza Efendi. *Tecvîd-i Edâiyye*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 14931.
- Dâvud, Muhammed Muhammed. *es-Şavâit ve'l-ma'nâ fî'l-ârabîyye*. Kahire: Dâru Ğarîb, 2001.
- Enis, İbrahim. *el-Eşvâtü'l-lügaviyye*. Kahire: Mektebetü Nehdatü Mısır, ts.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Ḥamed, Gânim Ḳaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-şavtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 2. Baskı., 2007.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Resmü'l-Mushaf*. Bağdat, 1. Baskı., 1982.
- Husarî, Mahmud Halil. *Ahkâmu kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- İbn Mücâhid, Ebubekir. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâât*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1. Basım., 2007.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Ḥayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf. *Muḳaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 4. Baskı., 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Ḥayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'İlmi't-tecvîd*. thk. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *Şerḥü Fethü'l-Kadîr*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ḳâdî, Abdülfettâḥ Abdülġanî. *el-Vâfi fî şerḥi's-Şâtibiyye fî'l-kırâati's-seb'*. Cidde: Mektebetü's-Sevâdi li't-Tevzî', 4. Baskı., 1992.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 30. Baskı., 2016.
- Ḳaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve taḥḳîki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 3. Baskı., 1996.
- Ḳurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Müddih fî't-tecvîd*. thk. Gânim Ḳaddûrî el-Ḥamed. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Maḳdisî, Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm Ebû Şâme. *İbrâzü'l-me'ânî min ḥurzi'l-emânî fî'l-kırâati's-seb'*. thk. İbrahim 'Avaz. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mar'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-muḳill*. thk. Sâlim Ḳaddûrî el-Ḥamed. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 2. Baskı., 2008.
- Mar'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Taḳrîrü'l-kavânîni'l-mütedâvile fî 'ilmi'l-münâzara*. Ankara: Millî Kütüphane, 5494.
- Mar'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Tenbîhâtü 'alâ keyfiyyeti edâi'd-dât*. thk. Ferġali Seyyid 'Arabavî. Cize-Amman: Mektebetü Evladü's-Şeyḥ li't-Türâs, 2008.
- Mar'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr el-. *Tertîbü'l-ulûm*. thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Aḫmed. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, Genişletilmiş 2. Baskı., 2015.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *Kitâbü'l-mükeddeb*. thk. Muhammed Abdülġâlîk 'Azîme. Kahire, 1994.
- Öge, Ali - Dereli, M. Vehbî. *Kur'an Bilgisi Soru Bankası*. Konya: Kitap Dünyası, 4. Baskı., 2014.
- Özgeçit, Namık. *Arapça ve Türkçede Ünlü ve Ünsüzlerin Birbirine Etkisi -Karşısal Çözümleme*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*. İstanbul: İFAV, 11. Baskı., 2016.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Oşman b. Ḳanber. *el-Kitâb*. thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Baskı., 1982.
- Şâtîbî, Ḳasım b. Firrûh. *Ḳur'ân-ı emânî ve vehû't-tehânî fî'l-kırâati's-seb'*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Dimaşq: Dâru'l-Ğavsânî, 5. Baskı., 2010.

- Şen, Mustafa. "Kur'an Harflerinin Mahrec ve Sifatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit". *Journal of Turkish Studies* 10/14 (2015).
- Şükrî, Ahmed Hâlid vd. *el-Münîr fî ahkâmi't-tecvîd*. 'Ummân: Cem'iyetü'l-Muḥâfazati 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 22. Baskı., 2013.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tescvit İstılahları*. İstanbul: İFAV, 2. Baskı., 2009.
- Zencâni, Ebu 'Abdullah. *Târîhu'l-ḳur'ân*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2014.

Saçaklızâde's Approach to the Debates on the Outlet and Adjectives of Letters*

Ali ÖGE**
Fatih DOKGÖZ***

Extended Abstract

Pronunciation places and adjectives of letters, one of the most essential subjects of tajweed and reading disciplines, has been a discussion area from the first terms. Pronunciation places and pronunciation numbers have been handled by reading scholars and first term language scholars. Even in this historical period, language Ecoles formed in areas like Basra, Kufe, and some specific letters, discussions, and debates have been made. Also, we will see that our author had participated in some discussions and had some opinions about this subject.

Saçaklızade Mehmet Efendi, who lived in the recession of the ottoman Empire (Muhammed b. Ebi Bekr el Mar'aşi), was an efficient scholar and drew attention with his work as a tajweed and reading scholar. Although he had lots of work on this subject, especially his work Cuhdil Mukill was admired by people interested in this area. His work isn't famous only in his time, and also it protects its fame in the present time.

Authors' opinions about pronunciations of some letters caused serious discussions in his term and the present time, and it became a subject of scholarly debates and evaluations.

As the Nations, who are not Arabic, entering the religion of İslam, some wrong pronunciations appeared, and it is going important to study adjectives and the origin of letters. So many scholars have been interested in this subject seriously from the beginning to the present time.

The first facility to protect Qur'an was the process of punctuation and sowel point. Soon afterward, determining the origin of letters and adjectives aired.

-
- * This article was produced from the data of Fatih Dokgöz's master's thesis titled "Muhammed B. Ebî Bekir El-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri" (Konya, 2018) conducted under the supervision of Prof. Ali Çiftçi, affiliated to Necmettin Erbakan University Social Sciences Institute.
- ** Corresponding Author, Ass. Prof., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Theology Faculty, Department of Basic Islamic Sciences, Konya, Turkey, alican_042@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6688-3908>.
- *** PhD.c., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Theology Faculty, Department of Basic Islamic Sciences, Konya, Turkey, fdokgoz2@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7153-5438>.

Muhammed b. Ebi Bekr el Mar'aşi stated seventeen pronunciations for letters, and to support this view; he quoted from many sources. Besides, he studied the views that accepted the pronunciation places fourteen and sixteen, and he refused these opinions kelly without street criticism. I classified pronunciation paces as Kullî (wide, regional) and Cuz'î (local, special), and he clarified these different opinions in this way. And it was drawn attention to the explained concept of mukadder (estimated, place of it undetected certainly) and muhakkak (sure, specific) using the terms consonant and vowel-like in Turkish. Mainly as he focussed and discussed matters, he evaluated necessary information and presented his views. Besides all these subjects, he was interested in fight subjects, and he handled about as the false pronunciation ruins the Namaz or not. So he showed his scholar knowledge about this subject.

On this adjective of letters, he researched the subject in detail and didn't continue with some quotations, so he put forward his own opinions. He also gets help from Mekkî b. Ebî Tâlib's classification. However, he classified adjectives of Mekkî b. Ebî Tâlib's adjectives Mar'aşi didn't put all of them in his work, he only handled some of them primarily, which should be known by a reader of Qur'ân.

In his work, he handled in detail seventeen adjectives, which are classified by Mekkî b. Ebî Tâlib. As he explained adjectives, he first gave place to vocabularies meaning of dictionary, then gave place to the importance of the term, and finally, he handled letters. Opposite adjectives weren't given a title and were evaluated under the same title. In our article, we moved according to this classification.

After he evaluated adjectives, he started a new title called strong and weak adjectives, and he revealed how letters accepted solid and soft.

Although Mar'aşi accepted Mekkî b. Ebî Tâlib, as an example to himself, evaluated these opinions, and finally, he revealed his own opinions.

After that, Mar'aşi analyzed some letters which are mispronounced each other it was the most important point of his work. Especially pronunciation of the letter dat (ض) and similarities and differences of dat (ض) and za (ظ) and beside this the letter ta (ط) that he handled how it for from this letters still protects its aliveness. And scholar discussions and evaluations are continuing.

And besides this, it is interesting that he handled some rules at voice and specialties of voices that were not established before.

After we transferred these opinions and evaluations, we studied the writer's opinions in our article. We handled Mar'aşi's popular comments in his term and protected its aliveness in our present time. Thanks to this work with the example of *Cühdü'l-muqill* we can see the aliveness of tajweed and reading scholars, which are taught to be stable structures.

Keywords: Reading the Quran and the Science of Qiraat, Letter, Pronouncing Place, Characteristics, Cuhd al-muqill.

